

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 25, 2007.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 25, 2007.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 25, 2007.

UDK 821.163.4.09-93-31 Вуковић Ч.

Будимир АЛЕКСИЋ

ЕЛЕМЕНТИ ФОЛКЛОРНЕ ФАНТАСТИКЕ У РОМАНИМА ЗА ДЈЕЦУ ЧЕДА ВУКОВИЋА

Апстракт: У раду се анализирају мотиви фолклорне фантастике у романима Чеда Вуковића, сагледава њихов шири јужнословенски и европски контекст и осликава њихова функција у књижевном изразу овога аутора.

Кључне ријечи: Фолклорна фантастика, бајка, предање, нестварно, виле, вампирizam, змајеви, але, оружје, захвалност животиња, отета дјевојка.

I

Термин фолклорна фантастика неминовно упућује на традицију усмене књижевности. По ријечима Србе Игњатовића, ради се о „књижевној фантастици успостављеној на фолклорном фону”.¹ Он фолклорну фантастику доводи у везу са изворном „паганском” слободом имагинирања². Сава Дамјанов истиче да је фолклорна фантастика „онај тип фантастичног дискурса чији је основ грађа фолклорне имагинације: предања, веровања и легенде, окултна учења и обреди, митолошке представе, читав један специфични фантастични свет који је почивао у усменом стваралаштву”.³ Сличну дефиницију даје и познати теоретичар фантастике Радован Вучковић: „Под

¹ Срба Игњатовић, „Књижевност и нови мит”, Братство-јединство, Нови Сад, 1988, стр. 110.

² Исто, стр. 108.

³ Сава Дамјанов, „Корени модерне српске фантастике”, Матица српска, Нови Сад, 1988, стр 51.

појмом фолклорне фантастике могла би се сврстати она дела новије књижевности која су стварана на обрасцима народних бајки, прича, легенди, веровања и предања, са јасно наглашеним својствима нестварног и чудесног⁴.

Овај тип фантастичног дискурса користили су и представници европског романтизма, на примјер Лудвиг Тик и Е. Т. А. Хофман, а нарочито га је обогатио Н. В. Гогољ оригиналним начином обраде украјинског фолклора. Мотиве фолклорне имагинације су, након Гогоља, експлоатисали и аутори осталих словенских литература које располажу богатом фолклорном традицијом. Тако постоји веза између српске усмене књижевности и индивидуалног, умјетничког стваралаштва што је сасвим разумљиво кад се има у виду богатство и разноврсност фолклорног наслеђа српског народа.

У српској писаној умјетничкој књижевности елементи фолклорне имагинације нашли су одјека тек у другој половини 19. вијека. Српска умјетничка проза прве половине 19. вијека, по мишљењу које доминира у стручној и научној литератури, слабо је развијена и у њој нема елемената фолклорне фантастике⁵.

⁴ Радован Вучковић, „Фолклорна фантастика у српској прози крајем XIX века”, у: „Српска фантастика. Натприродно и нестварно у српској књижевности”, САНУ, Научни скупови, XLIV, 9, Београд, 1989, стр. 423.

⁵ Овакво гледиште, поред других научника, заступа и Драгиша Живковић у свом раду „Народна фантастика у ткиву српске уметничке приповетке друге половине XIX века”, у књизи: „Европски оквири српске књижевности II”, Београд, 1977, стр. 223-224: „српска уметничка проза у првој половини XIX века уопште је слабо развијена; Милован Видаковић, Јован Суботић и Богобој Атанацковић – То су свега три познатија имена српске новелистике тога доба. Њихова проза, стилско-типолошки одређена, креће се од псеудо-историјске прозе типа барокно-витешког романа до сентименталистичке прозе забавно-тривијалног типа и, литерално гледано, нема неке значајније уметничке вредности. Такође, она нема ни неке уже везе са романтичким концептом литературе, нарочито не са ирационалним слојем романтичарске поетике. Видаковић је чак настојао да рационално објасни све што би наликовало на иреална збивања (случај са појавом ‘духова’ на пустом острву у роману *Велимир и Босиљко*) ; Богобој Атанацковић, код кога има доста језивих сцена, има само једну приповетку (*Три зелене шибљике*), која је, како он вели, рађена по ‘народној сказки’. И тек ће од друге половине века, код неких приповедача и у неким њиховим приповеткама, елементи народне фантастике почети да се јављају у српској новелистици. Све то говори у прилог нашој основној тези да се слој ирационалног, као и неки други метафизички елементи романтичарске поетике јављају тек у другој половини века и да се на специфичан начин уткивају у грађу српске уметничке приповетке”.

Фантастика фолклорног типа није била присутна ни у старој, ни у барокној, ни у класицистичкој књижевности, тако да је у српској књижевној традицији остајала везана искључиво за простор усменог стваралаштва. Врсни познаваоци фантастичне књижевности српског просвјетитељског и романтичарског раздобља у својим радовима показују⁶ да се умјесто фантастике митско-фолклорног типа, у овим књижевним епохама тематизују махом ониричка, хорор и религијска фантастика. Сава Дамјанов, додуше, с правом вели да се фолклорна фантастика, као један од типова фантастичног дискурса, јавља и у српском предромантичарском роману, али наглашава да су наши предромантичари, уводећи по први пут у нашу писану умјетничку прозу такав тип фантастичног дискурса чију основну грађу представљају вампири и духови, „судећи по главним особинама оваквих њихових текстуалних целина – изгледа више следили далеке одјеке европске готске (хорор) прозе него обрасце који су функционисали у домаћем фолклору (иако је и фолклорни импулс свакако био присутан)“⁷. У сваком случају, оно што је битно за романе српских предромантичара (или *ране српске романе*, како их такође називају у литератури⁸) са становишта присуства фолклорних елемената у њима, јесте својеврсни спој хорора и фолклорних вампиристичких елемената, спој који није дао значајне умјетничке резултате код аутора попут Милована Видаковића, Атанасија Стојковића или Јевстатија Михајловића. Овај тип фантастике заступљен је и у прелазном периоду између романтике и реализма (Стеван Димитријевић, Милорад Поповић Шапчанин, Илија Огњановић, Владан Ђорђевић, Јован Грчић Миленко и други)⁹.

Но, фолклорни елементи ће постати утицајан вид српске књижевне фантастике тек у српској прози реалистичког доба. Дјела Милована Глишића, Милорада Поповића Шапчанина, Симе Матавуља, Илије Вукићевића, Стефана Митрова Љубише, Николе Кашиковића и других писаца – свједоче о снажном утицају фолклорних тема на прозу српског реализма. Књижевно дјело Милована Гли-

⁶ Највише Сава Дамјанов, „Корени модерне фантастике“, Матица српска, Нови Сад, 1978, на више мјеста у цијелом раду.

⁷ Сава Дамјанов, *Наведено дјело*, стр. 108.

⁸ Јован Деретић, „Видаковић и рани српски роман“, Матица српска, Нови Сад, 1980.

⁹ О томе видјети у књизи: Душан Иванић, „Српска приповјетка између романтике и реализма (1865-1875)“, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1976, стр. 178-180.

шића садржи највећи фолклорно-фантастични циклус из једног пера у цијелој српској литератури. То дјело, истовремено, располаже највећим бројем цјеловитих вампирских мотива, који представљају неизбјежан дио арсенала фантастике. Попут Глишића, и многи други српски писци друге половине 19. вијека усмјеравају свој стваралачки таленат ка обрађивању вампирског мотива (Милорад Поповић Шапчанин, Вук Врчевић, Никола Кашиковић, Стефан Митров Љубиша, Илија Огњановић Абуказем, Јован Грчић Миленко, Стеван Матијашевић, Милутин, Војислав и Драгутин Илић и други). Дакле, народно вјеровање у вампире присутно у фолклорној фантастици, добило је стваралачку трансформацију у дјелима поменутих српских писаца.

II

Питање заступљености елемената фолклорне имагинације у структури романа за дјецу и омладину Чеда Вуковића до сада није било предмет систематског проучавања, изузму ли се фрагментарни осврти или узгредне опаске неким другим поводом, а у вези са општом темом о карактеру фантастике у овим романима. О томе се може прочитати тек по који редак у радовима Нова Вуковића посвећеним романима за дјецу Чеда Вуковића¹⁰. Различити мотиви, који припадају тзв. фолклорној грађи у општем смислу или ширем значењу, нашли су знатну заступљеност и примјену у Вуковићевим дјечјим романима. Ти мотиви показују да фантастика Вуковићевих романа за дјецу није поникла искључиво на научно-фантастичним темама него и на елементима фолклорне имагинације. Они се у тим романима налазе у некој врсти на изглед чудне симбиозе са елементима стандардне научне фантастике.

Један од најуочљивијих мотива фолклорног типа и поријекла који налазимо у Вуковићевој прози јесте мотив змаја. Змај је „митолошко биће необичне снаге са змијским или људским обележјима, које може да лети и да се преображава у разне облике” – пише у енциклопедијском речнику „Словенска митологија” под одредницом

¹⁰ Ријеч је о Вуковићевом раду „Дјечји романи Чеда Вуковића и научна фантастика”, објављеном у његовој књизи „Огледи из књижевности”, Титоград, 1984, стр. 131-139, и поговору из двотомне књиге „Дјечја проза Чеда Вуковића”, УНИРЕКС – Подгорица и Књижевне новине – Београд, 1994.

„змај”¹¹. Змај се јавља у вјеровањима и фолклору свих словенских народа, као и културама многих народа свијета. Према нашем народном вјеровању и предању, на основу изгледа и још неких особина, змајеве можемо подијелити у три групе: змајеве који се идентификују са метеоритима, змајеве-људе и змајеве-змије¹². „Змајеви које можемо идентификовати као метеорите, по правилу се јављају ноћу, а само изузетно дању. Они лете преко неба, светле, а при томе се чује звиждање, хујање и понекад тресак”¹³. Оваква традиционална представа тог фантастичног бића у Вуковићевом роману „Летелица професора Бистроума” је хуморизирана и, по ријечима Нова Вуковића, самим тим деградирана са позиција које оно обично има у фолклорној машти¹⁴. Појава змаја у овом Вуковићевом роману може се схватити и као пародија змаја из бајке. С друге стране, пак, та концепција је у извјесном смислу модернизована и приближена савременим асоцијацијама (нпр. на млазни авион и слично). Тако се у овом Вуковићевом роману мијешају стари и нови снови о летјењу (сан о супермашини и фолклорна визија летећих бића и предмета као што су – змај, летећи коњ, летећи ћилим и слично) и човјековој жељи да превазиђе сопствену ограниченост.

Мотив змаја је, свакако, дио арсенала фантастике, па би се стога могло тврдити да су змајеви, сами за себе, „фантастични мотиви”. Међутим, сасвим је на мјесту упозорење Марије Ђунић-Дрињаковић која истиче да „један мотив сам по себи, извучен из одређеног склопа, не може бити фантастичан, али јесте мотив фантастичног жанра јер се у целини понавља у различитим делима фантастике”¹⁵. Несумњиво је да је змај један од константних мотива који се понављају код писаца фантастичне литературе. Такође је несумњиво да постоји привлачност овог фантастичног бића за различите писце из различитих поднебља. Значи, народно вјеровање у змајеве, присутно у фолклорној фантастици, нашло је одјека и у прози Чеда Вуко-

¹¹ „Словенска митологија: енциклопедијски речник” 8. В. *змај*, редактори Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић, Зептер боок ворлд, Београд, 2001.

¹² Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, „Српски митолошки речник”, 8. у. *змај*, Нолит, Београд, 1970.

¹³ *Исто*.

¹⁴ Вид. Ново Вуковић, „Дјечји романи Чеда Вуковића и научна фантастика”, у: „Огледи из књижевности”, Титоград, 1984, стр. 137.

¹⁵ Марија Ђунић-Дрињаковић, „Природа фантастичног”, *Градина*, 1, 1985, стр. 27.

вића, с тим што је, као што смо рекли, традиционална представа тог бића хуморизована и приближена савременим асоцијацијама.

Фолклорну грађу о змајевима Вуковић је разрадио и трансформисао на савремен начин. Оставио им је фолклорни физички изглед и фолклорну снагу, али је у даљем представљању тих фантастичних бића ишао линијом хумористичког разграђивања митског и фолклорног. Појава змаја у структури романа прилагођена је у цјелини жељама најмлађих. Та појава је у функцији добро смишљене и вођене радње, гдје се атрактивно и смијешно допуњавају, гдје и име змаја (Нестижеме) изазива ведро расположење и побуђује интересовање да се у машти младих читалаца настави прича.

Начин на који је овај древни мотив фолклорне имагинације (мотив змаја) инкорпориран у структуру Вуковићевог романа показује како писац успјешно спаја, условно речено, два мита – древни и модерни. Змај је, као што смо рекли, физички структурисан по фолклорном стандарду („Жељко му је видио храпава леђа, заштићена дебелом крљуштима”¹⁶), али му писац даје и карактеристике модерних летећих објеката. Тако он лети попут ракете, стиже и на друге планете, а може и да рони: „Он се нагло диже, намами к себи авионе, па неочекивано паде у воду и зарони. Телевизијске камере су снимале и његово подводно кретање. Ено га, скупипо је крила, а пустио оштра пераја. Машући њима, ронио је великом брзином”¹⁷. Као што се види, потјеру за змајем преноси и телевизија. Приликом лета он изазива идентичне ефекте као и млазни авион: „Од ваздушног притиска пуцала су прозорска стакла”¹⁸.

Вуковић је успио да страшни свијет фолклорних змајева предочи на савремен литерарни начин, да га учини нетипично безазленим, посве другачијим, а и даље аутономним и сигурним у свом фолклорном постојању. Вуковићев змај Нестижеме не губи ништа од своје фолклорне суштине, он и даље бљује ватру и пламен, има канце и крљушт, он и даље живи у свом палеолиту, али ту се управо огледа новина Вуковићевог умјетничког поступка, његов нови продор на литералном плану: успостављање комуникације са дијелом дјечје свијести која „палеолитски” вјерује, и гдје се заправо и налази језгро вјерујућег свијета дјетињства. Вуковић полази од става

¹⁶ Чедо Вуковић, „Летилица професора Бистроума”, Пето издање, Београд, 1983, стр. 58.

¹⁷ Исто, стр. 53.

¹⁸ Исто, стр. 45.

да је бајку немогуће заобићи, још мање укинути, али да је могуће варирати чудесности које је испуњавају и омогућавају. Други мотив фолклорног поријекла којег Вуковић користи је мотив о отетој дјевојци од стране чудовишта. Овај древни интернационални мотив чини, по ријечима Нова Вуковића, једну од основних нити фабуле у роману „Летилица професора Бистроума”. Мотив о отетој дјевојци је присутан у овом роману не само у погледу фабуле, већ и у начину приповиједања. Ради се о буквалној примјени класичног фолклорног мотива: непозната и невидљива сила отела је усамљену љепотицу. Њен вјереник тражи рјешење на које га усмјерава искуство бајки: „Још док сам био мали, читао сам бајке о јунацима који су се борили против змајева и дивова. Ти су јунаци увијек нашли начина да поразе чак и јачег од себе. Они су били храбри и знали су да се боре за правду... Морам и ја нешто тако урадити”¹⁹.

Желећи да закорачи иза граница могућег он настоји да у свом окружењу пронађе чаробни предмет: чудотворно пераје, птичје перо и длаку из коњског репа који ће га одвести у земљу чудеса, „тамо гдје живи немам која је отела Мирјану”²⁰. Мирјанин вјереник Гордан, попут јунака древних прича, одлази у неизвјесно. Као и јунаци народних бајки, и он има крилатог коња. Али то није виловити бијелац из старинских прича, већ модерна летелица која има изузетне техничке способности – изум генијалног професора Бистроума. На примјер: „Његова летелица, иако није била пребрза, имала је једну добру особину: није слијетала као авион, већ је могла да се из висине полако спусти право наниже и да се одмах заустави”²¹. Младићев пут кроз непознато подсећа на чудесне и раскошне просторе из царства древних бајки. Пустиња, густа шума, необична вода, планински вијенци, провалија међу литицама – неминовно асоцирају на зачарана пространства из бајки. На психолошкој равни, ови бајковити предјели одсликавају стање човјекове изгубљености и дезоријентације:

„Летио је тако, летио, док не наиђе на неко огромно море. А кад је и ту воду прелетјео, угледа чудну земљу: најприје се указа пустиња, па некаква сива, прљава ријека са чамцима без људи, па планине, затим густе гај и опет пустиња; иза ње – вијенац планина, а између њих равница; та је равница при крајевима била шумовита, а у самој средини гола, пуста. Насред ње се издизао танак камени

¹⁹ „Летелица професора Бистроума”, стр. 17.

²⁰ Исто, стр. 19.

²¹ Исто, стр. 28.

врх, а на њему се видјео некакав стуб²². Мотивисан љубављу према вољеној дјевојци, младић доспијева у царство савременог злог чаробњака, злог господара робота, чија се моћ не састоји у магијском зачаравању бића и ствари, већ у покорним роботима – механичким неманима која људском храброшћу и на витешки начин не могу бити савладана. Младић Гордан, попут два старија царевића из бајке „Аждаја и царев син”, постаје роб, окован у мрачној подземној тамници опаког и ружног старца – господара робота.

Професор Бистоум и Жељко полазе у потрагу за несталим младићем. Стари професор и дјечак Жељко удружени представљају симбол младости и искуства, разума и маште, и савлађују принцип силе, деструкције и нехуманости оличен у злом господару робота. Као што бајковито започиње, дјело се и завршава у духу бајки: срећном женидбом храброг младића Гордана и ослобођене љепотице, дакле побједом добра над злим и деструктивним силама и повратком у првобитно стање ствари – успостављањем природног реда и хармоније. Очито да је симболика мотива о отетој дјевојци од стране чудовишта у овом Вуковићевм роману слична симболици коју тај мотив има у миту и бајци, гдје је она везана за смјену годишњих доба, односно „заробљавање” и „повратак” сунца, а у ширем смислу за побједу добра над злом.

Мотив о „заробљавању” и „повратку” сунца и мјесеца присутан је и у нашем народном вјеровању и предању. У нашем народу се, наиме, некад вјеровало да аждаја напада на сунце у тренутку кад се оно рађа. Такође постоји вјеровање да за вријеме помрачења мјесеца аждаја рашири челоусти и прогута га, па се предузима читав низ ритуалних радњи које би требало да натјерају аждају да ослободи мјесец од својих челоусти. Поред овога, у источној Србији постоји вјеровање да аждаја предводи градоносне облаке. У неким крајевима се вјеровало да је дуга аждаја која пије воду²³.

Аждаји је слична *ала*, која је необично снажна па отуда у нашем народу постоји изрека: „Јак као ала”. Она је прождрљива и незасита, па се зато каже: „Ждере као ала”. „Највише се јавља и пакости људима у првој половини лета, управо када дозревају жита; води црне и градобитне облаке, олују и буру, и њима туче и уништава летину, усеве и воће): бори се као ала са берићетом (летином)! Она се тада

²² „Летилица професора Бистоума”, стр. 28.

²³ Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, „Српски митолошки речник”, 8. В. *аждаја*, Нолит, Београд, 1970.

може видети у виду орла пред облацима и чује се њено пиштање. По власинским селима але купе туђу летину и односе у свој крај. Њима иду у сусрет змајеви (чувари усева у својим крајевима), па с њима воде борбу и разбијају облаке... Када але буду успеле да поједу сунце, онда ће, по народном веровању, настати смак света. По предању, оне хватају децу, односе их у своја станишта и тамо прождиру. Прождиру и волове²⁴.

Мотив отмице небеских жена и дјевојака, присутан у древним митовима аријских народа, сачуван је и у нашем предању и вјеровању да су људи аждајама приносили животињске жртве и по коју дјевојку: „У селу Белом пољу, код Горњег Милановца, било је језеро на месту Врановац и у њему аждаја, која је гутала стоку на језерском појилу”²⁵. А у вези са жртвовањем дјевојке, Веселин Чајкановић пише: „У источној Србији бацају се, о Ђурђевдану, девојке у реку; оне се, наравно, одмах из воде извуку, и цела ствар иде уз шалу и смеј”²⁶. Ово је, несумњиво, успомена на аждају из древних аријских митова која је скривала и уништавала небеске жене-облаке. На овај начин је стари мит о небеским облацима, односно дјевојкама, кравама или овцама, транспонован и сачуван у нашем народном предању. Када је ријеч о принципу добра и зла, треба истаћи да су аријски народи одувijek вјеровали у постојање ова два основна начела у свијету: начело добра и начело зла. Као људи чија је егзистенција зависила од воље природе, они су природне појаве дијелили на добре и зле које потичу од ова два начела. У немогућности да рационално објасне природне појаве, они су вјеровали да иза појединих природних појава стоје одређене силе, које су или добре или зле, и које управљају тим појавама. Они су те силе замишљали у различитим формама и облицима, људским или животињским. На тај начин су они антропоморфизовали и зооморфизовали природне појаве, односно замишљене силе које њима управљају, постављајући једне против других у стање сталних борби. Поприште ових борби је обично простор између неба и земље и између њих.

Присуство и начин обраде мотива о отетој дјевојци од стране непознатог чудовишта у „Летилици професора Бистроума” потврђује констатацију Зорице Турјачанин да овај роман „једном ногом стоји

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Веселин Чајкановић, „О врховном богу у старој српској религији”, Српска књижевна задруга – БИГЗ – Просвјета – Паргенон, Београд, 1994, стр. 87.

на тлу бајки док другом тражи ослонац у додирним просторима могуће будућности”²⁷. Мрачне планине и пећине као пребивалишта дивова, такође је један од мотива фолклорног поријекла који налазимо у роману „Летилица професора Бистроума”. У нашим народним пјесмама, наиме, дивови пребивају по високим планинама и хладним и мрачним пећинама. Тако, на примјер, у пјесми „Јован и дивски старјешина” нејаки Јован и његова мајка „бјеже земљом и свијетом” и пролазе кроз дивску планину:

„Док дођоше у дивску планину, ту нађоше студену пећину али у њу седамдесет дивах, међу њима дивски старјешина”²⁸. Пошто дивови нијесу пријатељи са људима, између Јована и дивова долази до сукоба, у коме Јован убија свих седамдесет дивова, једино му бјежи и негдје се скрива дивски старјешина.

И у другим српским усменим пјесмама човјекови непријатељи циновске природе скривају се и битишу по планинама, кланцима и пустим мјестима. Троглава неман, Балачко војвода, борави и размеће се у граду, чекајући згодну прилику да растјера и уништи српске сватове и отме им дјевојку. Чак и јунаци који су обдарени изузетном снагом и који својом природом подсјећају на демонске силе, бораве по планинама, кланцима и клисурама, и туда воде борбе. Муса Кесеџија се сукобљава са Марком Краљевићем „у клисури тврда Качаника”, а Влах – Алија, кога пјесма назива и алом („Кад удара Страхинићу бане/ мучну алу, силна Влах – Алију”), борави у некаквој Голеч планини: „А што питаш и разбираш, бане, за Турчина силна Влах – Алију, он је бијел чадор разапео на Голечу, високој планини”²⁹.

Овај мотив је присутан у фолклору и усменом стваралаштву многих народа. Налазимо га и у великим свјетским еповима – Фирдусијевој „Шахнами” и Хомеровој „Одисеји”, дјелима која представљају врхунац свјетске епике. У десетом пјевању „Одисеје” се говори како једнооки див Полифем у своју пећину затвара Одисејеве другове и једног по једног гута. Одисеј га напије и ослијепи, а из пећине успијева да се искраде ухвативши се за руно овна. У „Шахнами”, у пјевању о седам Рустемових подвига говори се како се Рустем суко-

²⁷ Зорица Турјачанин, „Пред феноменом НФ романа за дјецу”, у књизи: „Свежањ нових кључева – есеји из књижевности за дјецу”, Задужбина „Петар Кочић”, Бања Лука – Београд, „Школска књига”, Нови Сад, 1999, стр. 198.

²⁸ Вук Стеф. Караџић, „Српске народне пјесме”, књ. II, Просвјета, Београд, 1958, стр. 30.

²⁹ Исто, стр. 270.

бљава” у седам планина” са војском дивова. У планинама се налази страшна пећина у којој он налази Бијелог дива и убија га. И у „Летилици професора Бистроума” предио у коме борави змај онеобичава се доследно у фолклористичком духу. То је страшно мјесто у „планинама које су стремиле к небу”, са развалинама, урвинама и литицама: „Пилот објасни дјечаку да се тај планински ланац зове Велика Громада, да је потпуно непроходан и да је на њему негдје змајева пећина... Нису морали дуго тражити: на крају заравни, у једној стијени се назирао улаз затворен великим каменом”³⁰. Пећине су, дакле, традиционално мјесто за појаву оностраног, натприродног, необичног и чудесног бића јер је у миту и фолклору строго прописано на којим се мјестима оно можејавити.

Призор обрачуна Жељка и професора Бистроума са змајем, роботом и господарем робота, стилизован је у фолклористичком духу, а завршава се такође у фолклористичком фону: натприродна бића су савладана и приморана на службу. Знамо и да главни јунак наше народне епике Марко Краљевић, као и Рустем, главни јунак „Шахнаме”, савладавају натприродна и опака бића, као што су виле, дивови и аждаје. И Муса Кесеџија је створење изузетно снажно и са необичном природом, што се види по његовом физичком устројству. Виле такође располажу натприродном снагом, али их Марко све побјеђује и уништава, односно покорава их и присиљава на службу. Исто то чини Рустем са дивовима и аждајама у „Шахнами” као и Жељко и професор Бистроум са змајем и роботима у „Летилици професора Бистроума”. Зле силе и роботи побијеђени су захваљујући научним проналасцима професора Бистроума и великој храбрости дјечака Жељка. Зли старац, господар робота је потпуно савладан, а роботи су постали безопасни: „Зли старче, роботи више нијесу у твојој власти. Они су престали да буду злочинци. То су сад мирне металне животиње, које смо већ завољели и ја и мој мали пријатељ Жељко”³¹.

Фолклорног поријекла је и древни мотив о захвалности животиња, који се у једној варијанти појављује у Вуковићевом дјелу, као и мотив о нестајању или смањењу чаробног предмета при испуњавању одређеног броја жеља (три жеље, шагринска кожа и слично). Овај последњи мотив се као трансформисан појављује у Вуковићевом роману „Свемоћно око” и чини основни мотив тога романа.

³⁰ „Летилица професора Бистроума”, стр. 47.

³¹ Исто, стр. 99.

Старинско оружје такође потиче из богатог арсенала фолклорне традиције. Дјечак Гордан у роману „Летилица професора Бистоума”, јашући огромног крилатог коња, носи танки мач о бедру и провидни штит испред себе. Ова представа храброг дјечака, који иде да пронађе отету вјереницу, у потпуности се ослања на фолклорну традицију. У фолклору и народној поезији многих индоевропских народа епски јунак, да би могао извршавати велика дјела и јуначке подвиге, поред необичне снаге, храбрости и пожртвовања треба да посједује добро и сигурно оружје, ратну опрему и снажна и брза коња. У великим свјетским епским творевинама видимо да оружје некада служи и као украс јунака. Јунаци се њиме поносе и воле га као своје најдраже, како каже народна пјесма.

У нашој народној епизи, послвије сабље, која је најважније и најчешће спомињано оружје, најопјеванији је мач. По народној пјесми мач је обично зелене боје, због одсјаја доброг челика према свјетлости. У нашој народној пјесми „Женидба Душанова „Милошева браћа опремају Милоша и на крају му, као добро оружје, дају и „мач зелен старога Војина”³². То је мач његовог оца који се чува и са којим се може надати успјеху у борби. Мач се код свих народа појављује уклесан и на надгробним споменицима. Дакле, појаве ове врсте хладног оружја у Вуковићевом роману „Летилица професора Бистоума” представља рефлекс фолклорних представа и епских предања.

III

Вуковић као писац који потиче из јунаштва опјеваног племена Васојевића, рођен и одрастао у породици која је сматрала темељним вриједностима традиционализам и патријархалност, сагледава важну улогу богатог српског фолклорног наслеђа у народном животу Црногораца. Показано је да су у његовом књижевном дјелу за дјецу и омладину у знатном броју заступљени елементи фолклорне имажинације. Наглашено присуство фолклорних елемената, нарочито народног пјесништва, у његовом стваралаштву за одрасле свједочи о готово романтичарској привржености овог аутора традицији свога народа. Присуство и функција усменог књижевнојезичког израза у Вуковићевој прози карактерише и битну особеност његовог стила.

³² Вук Стеф. Карацић, „Српске народне пјесме”, књ. II, Просвета, Београд, 1958, стр. 220.

И без подробне анализе да се примијетити да његов језик, и по лексички и по ритму и реченичној интонацији, има прелест народног говора, а та тврдња има утемељење у самој архитектоници Вуковићевог тематског дискурса. Уосталом, српска књижевност (нарочито у 19. вијеку) у доброј мјери гради свој израз на вишевијековној традиционалној вриједности усменог дискурса. Стога је логично што је и Вуковић, већ и због самог тематског избора, посегнуо за богатом ризницом народног израза.

То међупрожимање је вишеслојно, као што показују многобројни примјери из српске књижевности. Облици инкорпорисања материјализују се у интерполацији усмених облика (пјесме, прозе, пословице, заклетве, тужбалице), у синтагматици усменог поријекла, у народним фразеологизмима, веома честим у говору и усменој прози, у мноштву сталних вербалних конструкција, епитета и сл.

Многе традиционалне вриједности народног етоса и епоса налазе одраза у дјелу Чеда Вуковића, често постајући мотивишућим фактором у реченичном ткању и синтагматици. На многим мјестима се наводе стихови народних пјесама или пак народне мисли, пословице и изреке; псовке, клетве, заклетве и благослови. И та чињеница зорно показује до које мјере су фолклорни мотиви били битно упориште његовог укупног књижевног твораштва и значајна умјетничка инспирација. Попут великог броја умјетника и стваралаца из Црне Горе, и Чедо Вуковић је за свој израз често тражио ослонац у богатој ризници српског усменог стваралаштва и његове фолклорне традиције.

Будимир АЛЕКСИЧ

ЭЛЕМЕНТЫ ФОЛКЛОРНОЙ ФАНТАСТИКИ В РОМАНАХ ДЛЯ ДЕТЕЙ ЧЕДО ВУКОВИЧА

Резюме

В настоящей работе рассматривается функция фольклорных элементов в прозе для детей Чедо Вуковича. О функциональности фольклорной фантастики говорится с точки зрения ее происхождения, а также и ее присутствия в литературном наследии сербской и европейской литературы. В работе дается аналитический обзор использования фольклорных элементов в творчестве Чедо Вуковича и определяется их функциональная значимость в рамках романной структуры анализированных произведений.

Драган Карацић, *Унутрашњи предјели*, 30 x 30, комб. техника, 2006.